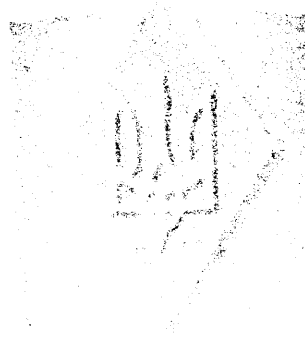

ВІСНІК ОСВІТА УКРАЇНИ

4 (11)'2003

МОСКВА

Свідоцтво
про державну
реєстрацію
серія KB № 5049
від 11 квітня 2001 р.

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ

Засновано
у 2001 році

Передплатний індекс
23823

ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЧАСОПИС

4(11)' 2003 - ДОДАТОК

Засновники:

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ АПН УКРАЇНИ
ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»

Головний редактор:

Віктор АНДРУЩЕНКО,

доктор філософських наук, професор, член-кореспондент АПН України, директор Інституту вищої освіти АПН України

Редакційна колегія:

Віталій БАБАК,

доктор технічних наук, професор, ректор Національного авіаційного університету

Віль БАКІРОВ,

доктор соціологічних наук, професор, ректор Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна

Іван ВАКАРЧУК,

доктор фізико-математичних наук, професор, ректор Львівського національного університету ім. І.Я.Франка

Микола ЄВТУХ,

доктор педагогічних наук, професор, академік-секретар відділення Вищої школи АПН України, академік АПН України

Михайло ЗГУРОВСЬКИЙ,

доктор технічних наук, професор, академік НАН України, ректор Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Іван ЗЯЗЮН,

доктор філософських наук, професор, академік АПН України, директор Інституту професійної освіти АПН України

Василь КРЕМЕНЬ,

доктор філософських наук, професор, міністр освіти і науки України, президент Академії педагогічних наук України, академік НАН України

Іван КУРАС,

доктор історичних наук, професор, віце-президент НАН України, директор Інституту політології та етнонаціональних досліджень НАН України, академік НАН України

Олекса ОНИЩЕНКО,

доктор філософських наук, професор, академік-секретар НАН України, директор Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, академік НАН України

Ганна ОНКОВИЧ,

доктор педагогічних наук, професор, заступник голови Інституту вищої освіти АПН України (заступник головного редактора)

Геннадій ПІВНЯК,

доктор технічних наук, професор, академік НАН України, ректор Національної гірничої академії України

Віктор СКОПЕНКО,

доктор хімічних наук, професор, академік НАН України, ректор Київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка

Валерій СМОЛІЙ,

доктор історичних наук, професор, академік НАН України, директор Інституту історії НАН України

Михайло СТЕПКО,

кандидат фізико-математичних наук, професор, заступник міністра освіти і науки України

Петро ТАЛАНЧУК,

доктор технічних наук, професор, академік АПН України, президент Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Василь ТАЦІЙ,

доктор юридичних наук, професор, академік НАН України, ректор Української національної юридичної академії ім. Ярослава Мудрого

Юрій ШЕМШУЧЕНКО,

доктор юридичних наук, професор, академік НАН України, директор Інституту держави і права НАН України

Микола ШКІЛЬ,

доктор фізико-математичних наук, професор, академік АПН України, ректор Київського національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова

Редакційна колегія з напрямів:

педагогіки — Надія БІБІК, Наталія ДЕМ'ЯНЕНКО, Леонід КАНІШЕНКО, Галина КОЗЛАКОВА, Олексій МОРОЗ, Тамара ЯЦЕНКО

психології — Іван БЕХ, В'ячеслав КАЗМІРЕНКО, Сергій МАКСИМЕНКО, Віталій ТАТЕНКО, Юрій ТРОФИМОВ

філософії — Петро ГНАТЕНКО, Леонід ГУБЕРСЬКИЙ, Анатолій КОНВЕРСЬКИЙ, Валентин КРИСАЧЕНКО, Володимир ЯРОШОВЕЦЬ

політології — Микола ГОЛОВАТИЙ, Федір КИРИЛЮК, Микола МИХАЛЬЧЕНКО, Віктор ПАЗЕНОК, Віталій СКУРАТІВСЬКИЙ

економічної теорії — Віталій БОБРОВ, Володимир ЄВТУШЕВСЬКИЙ, Юрій НІКОЛЕНКО, Антон ФІЛІПЕНКО, Дмитро ЧЕРВАНЬОВ

Відповідальний секретар

кандидат історичних наук,
Павло КУЛЯС

Адреса редакції:

01014, м. Київ—14, вул. Багаторіччя, 9
Інститут вищої освіти АПН України
Тел. 290-13-68, 290-08-04

Схвалено рішенням вченої ради Інституту вищої освіти АПН України
(протокол № 7 від 26 червня 2003 року)

© Вища освіта України, 2003

© Інститут вищої освіти АПН України, 2003

© Знання України, 2003

Філософія, зміст і прогнозування вищої освіти

Ірина Степаненко. Життєва компетентність як стратегічний обрій освітнього поля у синергетичній перспективі.....	7
Світлана Черепанова. Синтез мистецтв у контексті православної естетики о. Павла Флорентського.....	15
Олександр Сердюк. Методологічні засоби розбудови особистісно орієнтованої навчальної діяльності у вищій школі.....	22
Василь Левкулич. Розвиток учення про рівність у суспільно-філософській думці.....	27
Микола Кравчук, Надія Кравчук. До ролі парадигми у розвитку природознавства.....	32
Людмила Стародубцева. Ідея університету в системі культури.....	39
Антоніна Корецька. Феномен освіти в контексті формування духовності.....	48
Леся Панченко. Цінності як детермінанта трансформаційних процесів.....	53

Час реформ

Атла Ярошенко. Проблема формування ціннісних вимог до освіти: структура і зміст.....	61
Лариса Ляшенко. Фінляндія — освітні реформи нового зразка.....	66
Вікторія Гальперіна. Рівневий доступ до високоякісної освіти — пріоритетне завдання державної освітньої політики.....	71

Економіка та управління вищою освітою

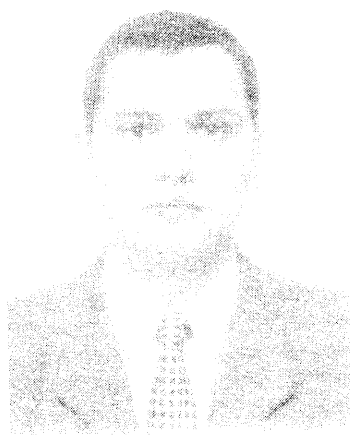
Галина Кузнецова. Впровадження сучасного маркетингу — важлива умова ефективної діяльності видавництва.....	78
--	----

Освіта і політика

Леся Червона. Опозиція в структурі демократії.....	83
Віктор Горлинський. Цінності як соціальні регулятори українського суспільства та його силових структур.....	89

Педагогічна майстерність

Євген Кулик. Компоненти і структура науково-дослідної діяльності студентів у вищій школі.....	95
Володимир Краснов. Змістова валідність педагогічних тестів у післядипломній медичній освіті.....	101
Микола Щербань. Роль правової культури у підготовці студентів аграрних навчальних закладів.....	105
Оксана Матвієнко. Бібліотека в контексті навчально-виховного процесу.....	112
Ольга Горягіна. Формування економічної культури у студентів вищих закладах освіти.....	119

**Василь
ЛЕВКУЛИЧ**

РОЗВИТОК ВЧЕННЯ ПРО РІВНІСТЬ В СУСПІЛЬНО- ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ

© В. Левкулич, 2003

З давніх-давен людство замислювалося над проблемою соціальної рівності, а філософи прагнули виробити відповідне цьому явищу поняття. Уже давньогрецький філософ Сократ (V ст. до н.е.), а у слід за ним Платон (V – IV ст. до н.е.) і Арістотель (IV ст. до н.е.) робили спробу з'ясувати, що таке рівність, та у чому вона полягає.¹ Арістотель, розвиваючи погляди Сократа і Платона, розглядає рівність під кутом зору розподільної і зрівняльної справедливості. Розподільна справедливість, за Арістотелем, характеризується геометричною пропорційністю. Вона полягає в розподілі нагород, грошей та усіх благ, що можуть бути поділені, між людьми. Зрівняльна справедливість з властивою їй арифметичною пропорційністю, виявляється у сферах обміну матеріальними благами, укладення угод, відшкодування заподіяних збитків, у сфері злочинів і покарань.²

У середні віки ідея рівності обґрунтовувалась християнством. У Біблії сказано: «Нема їудея, ані язичника; нема раба, ані вільного; ані чоловічої статі, ані жіночої: бо всі ви один у христі Ісусі!» (Послання до Галатів 3.28). З приводу цього висловлювання, російський

¹ Див.: Коркунов Н.М. История философии права. – СПб., 1908. – С.18-40

² Аристотель. Никомахова этика // Соч.; В 4 т. – М. – Т.4. – 1983. – С.152-154.

ідеолог анархізму і народництва XIX ст. М.О. Бакунін писав: «Великою заслугою християнства було проголошення ... людяності ..., рівності всіх людей перед Богом. Але як воно проголосило це? На небесах в майбутньому житті ... До того ж ця майбутня рівність знову ж таки неправдива, бо як відомо, кількість обраних є дуже обмеженою... Відповідно, так звана християнська рівність тягне за собою... привілей кількох тисяч обраних божою милістю на мільйони відкинутих».⁴ Протилежної думки дотримувався російський релігійний філософ другої половини XIX ст. В.С. Соловйов. З його погляду, рівність тільки і може бути реалізованою в християнстві.⁵

З розвитком суспільства ідея рівності вioskоналювалась. З'явилось розуміння, ніби справедливе суспільство можна побудувати за умов попереднього утвердження рівності. У книзі «Утопія» англійський гуманіст XVI ст. Томас Мор описав вигадану ним державу, в якій панує зрівняльна справедливість. Соціалісти-утопісти XIX ст. (Сен-Сімон, Фур'є, Оуен), обґрунтували ідею рівності, виходячи з особливостей і характеру праці людей. Названі утопіями та ілюзіями, ці ідеї так і не були здійснені на практиці. У декого цей факт і до сьогодні породжує розчарування.⁶

Постулат рівності проголошувався в багатьох історичних документах різних часів — у політичних програмах і заявах, у правових джерелах. У Загальній декларації про права людини і громадянина, яка була прийнята установчими зборами Франції 26 серпня 1789 р. (стаття I) записано: «Всі люди народжуються та залишаються вільними і рівними в своїх правах».⁶ Та у цій же статті, висловлюється міркування, що зводить нанівець її початок: «Суспільні нерівності можуть мати місце лише задля загальної користі». Російський мислитель XIX — XX ст. П.О. Кропоткін відзначав, що «Ці положення відкриває доступ всім видам нерівності».⁷ Кропоткін не применшував важливості французької декларації для розши-

рення прав і свобод людини. Однак критично поставився до змісту окремих положень цього документу. Він не ідеалізував формальну рівність, не вважав її вищим проявом справедливості. Російський юрист та історик Б.Н. Чичерін (1828 — 1904 рр.) навпаки, ототожнював справедливість з формальною рівністю, вважав справедливим те, що однаковою мірою застосовується до всіх, бо рівність, на його думку, випливає з самої природи людини. Він писав: «Всі люди є розумними, вільними істотами по образу та подоби Божій і як такі рівні між собою».⁸ У його книзі «Собственность и государство» рівність розглядається виключно в тій площині, як її розуміли раніше, тобто як рівність перед законом. Будь-яка спроба розширити зміст, розглянути її як категорію філософсько-правову, вважалася недопустимою. На думку російського юриста і філософа П.І. Новгородцева (1886 — 1924 рр.), саме в тих країнах, які були для всієї Європи джерелом політичної культури та громадянської свободи, — Англії та Франції, — крах старого лібералізму, який не визнавав ніякої іншої рівності, окрім формально-юридичної, є надією, яка має право на життя, і не є нездійсненою фантазією.¹⁰

Розглядаючи проблему рівності як філософсько-правову категорію, вчені далеко не завжди приходили до однозначних висновків.¹¹ Перш за все тому, що поняття рівності є багатозначним, а отже, невизначеним і відносним. Стверджувати, що рівність є реальною, її можливо досягти в повному розумінні цього слова, недоречно. Таке твердження буде самообманом. І досі тривають суперечки, як ставитися до принципу формально-правової рівності, як і до всього формального права. До позитиву ідеї формально-правової рівності можна віднести те, що цей принцип сприяв обмеженню політичної влади правом.¹²

Дехто з теоретиків та й практиків стверджує, що формально-правова рівність, скільки б її не декларували, яка б Конституція її

⁴ Бакунін М.А. Избранные философские сочинения и письма. — М., 1987. — С.501.

⁵ Цит. за: Исаев И.А., Золотухина Н.М. История политических и правовых учений России XI-XX вв. — М., 1995. — С.279.

⁶ Сокурено В.Г., Савицкая А.Н. Право. Свобода. Равенство. — Львов, 1981. — С.125.

⁷ Декларация прав человека и гражданина, принятая учредительным собранием Франции 26 августа 1789 г. // Советское государство и право. 1989. — №7. — С.55.

⁸ Цит. за: Ударцев С.Ф. Кропоткин. Из истории политической и правовой мысли. — М., 1989. — С.93.

⁹ Див.: Там же. — С.97.

¹⁰ Чичерин Б.Н. Философия права. — СПб., 1998. — С.88.

¹¹ Новгородцев П.И. Кризис современного правосознания. — М., 1909. — С.309-310.

¹² Гусейнов А.А. Золотое правило нравственности. — М., 1979. — С.144.

¹³ Див.: Тихонравов Ю.В. Основы философии права. Учебное пособие. — М., 1997. — С.343.

не проголошувала, нехай ця Конституція буде витримана у кращих традиціях права, і в ній вдало виписано цей принцип повної, справедливої рівності, ніколи не буде задовільняти всіх. Такий підхід до проблеми, з нашого погляду, є правильним, і повчальним. Коли б всі у такий спосіб мислили, то, можливо, і не виникало б питання про те, чи можливо досягнути реальної рівності? Але різні люди мислять не однаково, бо і проблема не може бути однозначно розв'язана.

Філософ-правовик Д.А. Керімов писав: *«Повна рівність людей нездійснима, а рівноправність у житті часто звужується на стільки, що перетворюється на свою протилежність»*.¹³ В.І. Ленін стверджував, що: *«...претендувати на те, що ми зробимо всіх людей рівними між собою, це пуста фраза і безглузда вигадка інтелігента»*.¹⁴ Бажання суспільства перейти від неповної рівності до більш повної виявляється в процесі розвитку кожної формації.¹⁵ Отже, мова може йти про неповну рівність, але аж ніяк не про абсолютну. Ця архіважлива соціальна та юридична проблема набуває статусу філософської бо цілком зрозуміло, що категорію рівності належить зясовувати тільки пов'язуючи її з філософським поняттям істини. Оскільки об'єктивна істина, як філософська категорія, володіє параметрами абсолютності, відносності та конкретності, то й категорію рівності слід розглядати через призму абсолютного, відносного та конкретного. З нашого погляду, в філософсько-правовій практиці рівність, як абсолютна категорія, стосується сфери філософії права; як категорія відносна — теорії права; як категорія конкретна — системи позитивного права.

Тенденція у розкритті змісту категорії рівності — це рух думки від рівня абстрактного до рівня відносного й конкретного.

Сучасний вчений-правовик В.С. Нерсесянц у книзі *«Філософія права»* пише: *«Форми прояву рівності як специфічного принципу правової регуляції носять соціально-історичний характер. Цим обумовлені особливості таких форм в різних соціально-економічних формаціях,*

на різних етапах історичного розвитку права, зміни об'єм та змісту, місця і ролі принципу правової рівності в суспільному житті».¹⁶ Тобто, це поняття не є якоюсь сталою категорією, зміст її постійно змінюється, це — перш за все ідеал, певна абстракція. Виходячи із сказаного, рівність часто розглядають у зв'язку з такими категоріями як свобода та справедливість, оскільки вони є близькими між собою. Так, В.С. Нерсесянц з'ясовує сутність права через єдність трьох категорій: рівність, свобода, справедливість.¹⁷

Розглядаючи поняття рівності і свободи, слід сказати, що існують три різні позиції стосовно їхнього співвідношення: перша виходить з необхідності орієнтувати суспільний розвиток одночасно як на цінності рівності, так і свободи; друга віддає перевагу свободі як первинній цінності, а рівність або зводить до стану другорядного факту, або ж повністю відкидає її. І, накінець, третя позиція, найбільш консервативна, однаково негативно ставиться як до рівності, так і до свободи.¹⁸

Найпоширенішим є погляд, згідно якому рівність і свобода являють собою антиномію, у крайньому разі, діалектичну єдність несумісних протилежностей. Більше свободи — менше рівності в суспільстві, більше рівності — менше свободи. Перша серйозна спроба теоретично обґрунтувати суперечність свободи та рівності належить французькому політичному мислителю XIX століття Алексу Токвілю. Він зробив це на основі дослідження американської демократії у книзі *«Демократія в Америці»*. Токвіль вважав, ніби процеси рівності в США зайшли далі, ніж в державах європейського континенту. Вслід за ним і Джон Стюарт Міль в роботі *«Про свободу»* робить висновок, що рівність та свобода можуть суперечити одна одній.¹⁹ Суперечність між свободою та рівністю, яка виявила себе ще за часів французької революції, продовжується і до сьогодні.

Представник нового лібералізму, німецький соціолог, Р. Дарендорф висунув теорію об'єктивної і необхідної сумісності свободи та

¹³ Керімов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). — М., 2000. — С. 467.

¹⁴ Ленин В.И. Речь об обмане народа лозунгами свободы и равенства // Полн. собр. соч. — М., 1969. — Т. 38. — С. 353.

¹⁵ Див.: Ермолина Г.К. Идеал справедливости и действительность. — Ярославль, 1991. — С. 94.

¹⁶ Нерсесянц В.С. Философия права. Учебник для вузов. — М., 1997. — С. 22.

¹⁷ Там же, С. 17-31.

¹⁸ Див.: Мальцев Г.В. Буржуазный эгалитаризм: (Эволюция представлений о социальном равенстве в мире капитала). — М., 1984. — С. 71.

¹⁹ Новгородцев П.И. Кризис современного правосознания. — М., 1909. — С. 393.

рівності. Він стверджує, що рівність є основою виникнення і розвитку свободи. Саме усунення рабства та встановлення правової рівності привели до виникнення громадянських і особистих свобод.²⁰ Поза рівністю говорити про свободу недоцільно. Разом з тим вона є тією основою, на якій виникає й розвивається свобода.²¹ Однак, знову ж таки не слід гадати, що можливості рівності та свободи є повністю реальними. Далеко не кожний може досягти матеріального благополуччя, взаємодопомогти та справедливості. Свобода і рівність не даруються, хоча кожна людина, звичайно, прагне їх.

Р. Дарендорф пропонує поєднувати свободу та рівність, розглядаючи їх в нерозривній єдності. При цьому він зауважує, що абсолютна свобода може зруйнувати рівність, а абсолютна рівність може знищити свободу. Конфлікт між цими полюсами сприяє розвитку суспільства, суспільному прогресу. Вказавши дилему він розглядає не як антиномію, а як проблему неминучого та об'єктивного об'єднання свободи та рівності, зменшення відмінностей між статусами людей. Ці проблеми він пропонує розв'язати шляхом встановлення мінімальної заробітної плати та її подальшого підвищення, вдосконалення соціального забезпечення, встановлення прогресивних податків і т.д. Подібним чином розмірковує і знаменитий американський філософ Д. Роулс, який виходить не тільки з сумісності свободи та рівності, але й розглядає у тісному зв'язку з поняттям справедливості.²²

У книзі «Теорія справедливості» Д. Роулс обґрунтовує два принципи справедливості. Перший полягає в тому, що кожна особа повинна володіти рівними правами. Це такі політичні свободи як: право голосу та бути обраним, свобода слова, зборів, думки й совісті, а також свободи, що пов'язані з правом власності, свободи від незаконного арешту чи вилучення майна і т.д. Система індивідуальних прав та свобод повинна співпадати з загальною свободою, при чому свобода повинна бути максималізована, а її обме-

ження може мати місце з метою кращого захисту: «Свобода може бути обмежена тільки заради свободи». Другий принцип поширюється на розподіл доходів. Він є вимогою рівності — як рівного володіння свободами і рівного розподілу благ. Цей принцип конкретизується як принцип рівних можливостей, спрямований на максимальне усунення нерівності, яка виникла чи склалася на основі багатства або внаслідок того, що один народився бідним, а інший дуже багатим. У зв'язку з цим Роулс пропонує здійснити перерозподіл благ в суспільстві, щоб всіх відносно справедливо зрівняти, надати їм рівні права та свободи, рівні можливості. Після цього, якщо та чи інша людина буде покращувати своє становище у порівнянні зі своїм гіпотетичним станом, то це вже будуть нерівності, які відповідатимуть справедливості.²³

Егалітарні ідеї, теорії справедливості Д. Роулса багато в чому збігаються з положеннями філософії права Канта. В якості основного принципу демократії Роулс висуває практику застосування «публічного» розуму. Цей публічний розум означає: 1) розум суспільства є розумом рівних громадян; 2) розум повинен бути спрямований на забезпечення принципів справедливості та блага всього суспільства; 3) розум по своїй суті є суспільним, відповідно, ідеали та принципи суспільної справедливості повинні виражатися публічно.²⁴ На думку Д. Роулса, саме за допомогою цього публічного розуму суспільство досягне тієї бажаної рівності, яка буде відповідати принципам справедливості.

Проект Роулса підтримує німецький філософ, представник франкфуртської школи Юрген Хабермас, але в той же час він сумнівається в успішному його виконанні. З цього приводу Ю. Хабермас висловлює деякі міркування:

І. Громадяни, які володіють відчуттям справедливості та здатністю формувати власні поняття про добро та розумну побудову суспільства, навряд чи зможуть врахувати

²⁰ Цит. за: Петров И.И. Новый либерализм для России: уроки западных дискуссий // Общественные науки и современность. — 1996. — №5. — С.75.

²¹ Цит. за: Давидович В.Е. Грани свободы. — М., 1969. — С.64.

²² Див.: Петров И.И. Новый либерализм для России: уроки западных дискуссий // Общественные науки и современность. — 1996. — №5. — С.76.

²³ Див.: Гринберг Л.Г., Новиков Л.И. Критика современных буржуазных концепций справедливости. — Ленинград, 1977. — С.119-120.

²⁴ Петров И.И. Новый либерализм для России: уроки западных дискуссий // Общественные науки и современность. — М., 1996. — №5. — С.77.

різноманітні інтереси інших громадян, навіть при умові застосування публічного розуму.

2. Ю. Хабермас вважає, що вводячи поняття «основні блага», які виступають в якості важливих умов для реалізації життєвих проєктів людей, Роулс трансформує основні свободи в основні блага, замість того, щоб розуміти їх на правовій основі. Тільки на основі правових норм можна вирішити, що робити, а цінності вказують лише на те, наскільки прийнятні рішення є доцільними, і які серед цих цінностей є більш привабливими.

З метою ліквідації фактичної нерівності і утвердження справедливості, на думку Ю. Хабермаса, може встановлюватися правова нерівність. Наприклад, вступаючи до університету, надаються певні пільги тільки національним меншинам. У таких випадках права можуть перетворюватися на блага, а блага — на права.

3. Здатність громадян вільно й розумно дотримуватись «золотого правила» («Чого не бажаєш собі, не роби іншому») є сумнівною.²⁵

Можна навести багато «золотих правил», котрих безнадійно намагається дотримуватись людство. Та вони залишаються тільки правилами, і нічим більше. Суспільство приречене на вічні і нескінченні спроби штурмувати висоти ідеальної рівності, яка влаштувала б всіх і була б справедливою. Воно приречене здійснювати моральні подвиги, знаючи заздалегідь, що ці висоти для людини недосяжні, а подвиги не приведуть до зміни дійсного стану речей. Та це не повинно розчаровувати нас, бо вже саме прагнення людства до рівності, бажання наблизитись до неї, до тих ідеалів, які воно ставить перед собою як орієнтир, має велику суспільну цінність.

Резюме

У статті глибоко проаналізовані історичні аспекти розвитку уявлень філософів про рівність, свободу і справедливість.

В статье автор глубоко анализирует исторические аспекты развития представлений философов о равенстве, свободе и справедливости.

The article's author deeply analyses historical philosophy conception development aspects of equality, freedom and justice.

Дія.: Петров И.И. Названа праця. — С.78.

2003

ВІСНИК ОСВІТА УКРАЇНИ, № 4

Додаток

31